

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

PROF. DR. METİN AKAR'A ARMAĞAN

(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2021)

Koray ÜSTÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi
korayustun@hacettepe.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1033-5966>

Turgut Uyar'ın Mekânlarını Henri Lefebvre İle Okumak

A Reading Turgut Uyar's Places with Henri Lefebvre

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 13.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 29.10.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.11.2021

Atıf/Citation

ÜSTÜN, K. (2021). Turgut Uyar'ın Mekânlarını Henri Lefebvre İle Okumak. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2738-2756. <https://doi.org/10.34083/akaded.1009223>

ÜSTÜN, K. (2021). A Reading Turgut Uyar's Places with Henri Lefebvre. *Journal of Academic Language and Literature*, 5(4), 2738-2756. <https://doi.org/10.34083/akaded.1009223>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Çağdaş Türk şiirinin önemli isimlerinden Turgut Uyar'ın kent imgeleminde mekâna dair unsurlar, yalnızca yaşanılan yerler olarak yer almamakta; şair, kente ve kent toplumuna eleştirel bir perspektiften bakmaktadır. Bu tutum, Çağdaş Kent Sosyolojisinin öncülerinden Henri Lefebvre tarafından sistemleştirilen kent kuramı ile paralellik göstermektedir. Lefebvre; toplumun bir bütün halinde kentleştiğini ve bu durumun da toplumsal pratiklere doğrudan yansıdığını savunmaktadır. Ona göre kentler; ekonomik ve politik sistemin homojenleştirme çabaları sonucunda yeni bir çehre kazanmıştır. Lefebvre'nin kenti çözümleme noktasında vurguladığı kimi semboller ve değerleri Uyar'ın şiirinde görmek mümkündür. Uyar için de kentler, yalnızca yaşanılan yerler değildir, Lefebvre'nin işaret ettiği sosyal etkileşimin mekân üzerindeki etkisi ve mekânın bu etkileşimde rol üstlendiği düşüncesi, Uyar'ın şiirlerinde somutlaşmış gibidir; algılanan, kavranan ve yaşanılan mekânların tümü toplumsal pratikleri yönlendirmiş; politik ve ekonomik çark işleticileri tarafından inşa edilen kentler, bu düzen kurucularınca homojenleştirilmeye ve tek tipleştirilmeye çalışılmaktadır. Kentin kapitalist yüzünün belirginleşmesi karşısında trajedisini ve ütopyasını aktaran şair, bu realite karşısında pasif bir direniş göstererek hem mekâna hem de o mekân tarafından yaratılan topluma yabancılaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turgut Uyar, Henri Lefebvre, Çağdaş Türk şiiri, Çağdaş kent teorisi

Abstract

In the urban imagination of Turgut Uyar, one of the important names of contemporary Turkish poetry, the elements of space do not only take place as places to live; Uyar looks at the city and urban society from a critical perspective. This attitude is in parallel with the urban theory systematized by Henri Lefebvre, one of the pioneers of Contemporary Urban Sociology. Lefebvre; argues that society as a whole is urbanized and this situation is directly reflected in social practices. According to him, cities; It has gained a new face as a result of the homogenization efforts of the economic and political system. It is possible to see some symbols and values that Lefebvre emphasized at the point of analyzing the city in Uyar's poetry. For Uyar, cities are not just places to live, the effect of social interaction that Lefebvre points out on space and the idea that space plays a role in this interaction seems to be embodied in Uyar's poems; all perceived, grasped, and lived spaces have shaped social practices; Cities built by political and economic wheel operators are tried to be homogenized and standardized by the founders of this order. The poet, who conveyed his tragedy and utopia in the face of the capitalist face of the city, became alienated from both the place and the society created by that place by showing a passive resistance against this reality.

Keywords: Turgut Uyar, Henri Lefebvre, Modern Turkish poetry, Contemporary urban theory

Giriş

Şehirlerin modernite ile birlikte değişen yüzü, sosyal bilimlerin ilgi odağına girmiş ve başta sosyologlar ve düşünürler, değişimin altında yatan nedenleri sorgulamışlardır. Bu sorgulama, teorik çalışmaların doğuşunu sağlamakla birlikte şehrin yalnızca yaşanılan bir yer olmadığını göstermiş; tarihsel düzlemde ne gibi farklılıklar arz ettiği ve bu farklılıkların şehirli toplumun kolektif ya da bireysel bağlamda karşılaştığı yeni edimleri incelemeye olanak sağlamıştır. Karl Marx, Frederick Engels'in sistematik bir yapıda olmamakla birlikte sosyal ve ekonomik bağlamda şehirleri analiz etmesi ve kapitalist düzenin inşa ettiği şehirlerde toplumsal ilişkilerin yapısını çözmeye girişimleri¹, 20. yüzyılda kent sosyolojisi çatısı altında sistematik bir hâl almıştır. 'Chicago Okulu' olarak anılan ekolün temsilcileri²; Robert Park, Roderick D. McKenzie, Ernest Burgess, Louis Wirth'in ekolojik perspektiften kuramsallaştırdıkları kent sosyolojisi kapsamında kente ve kentsel yaşama ilişkin pek çok meseleyi çözümlenmeyi amaçlamışlardır. 1970'lere gelindiğinde ise eleştirel teorinin odağına da kent ve kent toplumu girmiş ve Neo-Marksist düşünürlerce çağdaş kent sosyolojisi doğmuştur. Kente, kapitalizm eleştirisi ve sermaye ilişkilerinin çözümü odağında yaklaşan anlayış; Chicago Okulunca ortaya konulan kent çözümlenmelerini eleştirerek kenti; sınıfsal ve toplumsal çatışmalar, devlet-kent-toplum ilişkileri, kent ve mekân üretimi bağlamında ele almışlardır. Bu yaklaşımın öncü isimleri Manuel Castells, David Harvey ile birlikte, mekân üretim ilişkilerine ve yeniden üretimin toplumsal ilişkilerine odaklanan, "mekân, toplumsal bir üründür" cümlesiyle görüşünü özetleyen Henri Lefebvre'dir.

Mekân üzerinden toplumsal analizi, Marksist düşünce ve siyasi zeminde gerçekleştiren ilk düşünürlerden Henri Lefebvre³ (1901-1991), felsefe ve sosyoloji alanlarında yaptığı pek çok çalışma ile birlikte kaleme aldığı *Gündelik Hayatın Eleştirisi* (1947), *Şehir Hakkı* (1968), *Kentsel Devrim* (1970), *Mekânın Üretimi* (1974) adlı kitaplarıyla kent ve kentle ilişkili pek çok ögeyi analiz etmiştir. Mekân ve kent kavramına Marksist perspektiften bir açılım sunan Lefebvre, "kapitalizmin Marx'tan bu yana değiştiğini ve niteliğinde farklılaşmalar olduğunu ifade ederek kapitalizmin

¹ Kent olgusunu sosyolojik bir perspektiften çözümlen diğer öncü isimler Max Weber ve Gerog Simmel'dir. Weber; nüfus, ekonomi ve idari yapı ekseninde şehrin tarihsel gelişimine odaklanırken Simmel, mekânın zihinsel yaşama etkisi üzerine yoğunlaşmıştır. Anılan isimlerin konuya ilişkin düşünce ve yaklaşımları üzerine akademik ve kapsamlı pek çok çalışma olduğu gibi bu isimlerin ortaya koyduğu teorilerden hareketle alternatif yaklaşımlar sunan pek çok ekol temsilcisi de bulunmaktadır. Bu noktada kent sosyolojisinin tarihsel gelişimi ve yaklaşımlarına odaklanan el kitaplarına ve makalelere başvurulabilir. Örnek için bkz. Tatlıdil, 1992; Şengül, 2000; Yörük, 2006; Okan, 2010; Alver, 2017; Keleş, 2016, Güneş, 2019; Şentürk, Adıgüzel 2020.

² Detaylı bilgi için bkz. Serter, 2013.

³ Lefebvre'nin yaşamı ve görüşleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Elden, 2004; Goonewardena vd. 2008; Leary-Owhin vd. 2019.

hayatta kalabilmiş olmasını bu üretim tarzının gerektirdiği toplumsal ilişkilerinin sürekli bir temelde yeniden üretebilmiş olmasına bağlamaktadır. Bu ise bunca yıldan beri kapitalizmin mekân kullanışı ile başarılmıştır” (Gottdiener, 2001, s. 253). Mekânın kapitalizmin bir aracı olarak üretildiği düşüncesindeki Lefebvre, bu üretim sürecinin üç aşamada gerçekleştiğini savunmaktadır: Ailece gerçekleştirilen biyolojik yeniden üretim, işgücünün yeniden üretimi ve üretimin toplumsal ilişkilerinin yeniden üretimi. Bu düzey ve süreçleri birlikte var olma ve bütünlük durumunda tutan şey, toplumsal mekânın eylemidir (Gottdiener, 2001, s. 254). Lefebvre, kenti yaşamak için inşa edilen bir mekân olarak değerlendirmez; ona göre kentlerin temel dinamiği siyasal nedenlere bağlıdır. Bu nedenle kentlerde var olan her şey, bu politik sürecin bir ürünüdür. Mekân, bir üründür ve etki ya da tepki yoluyla bizzat üretime müdahale eder ve kavram tek başına bırakılamaz, diyalektleşir. Ürün-üretici olan mekân, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağıdır (Lefebvre, 2014, s.24).

Lefebvre'e göre bu süreç aşamalar geçirmiştir: mutlak mekân, kutsal mekân, tarihsel mekân, soyut mekân, çelişkili mekân ve diferansiyel mekân (Ghulyan, 2017, s.4). Üretim tarzları doğrultusunda yapılan bu mekân dönemselleştirmesinde tarihin başlangıcında doğa, ilk basamaktır. “Mutlak mekânın beşiği, kökeni (eğer bu terimi kullanmak istersek) tarımcı-pastoral bir mekân parçasıdır, yani köylülerin, göçebe ya da yarı göçebe çobanların adlandırdığı ve çalıştığı yerler kümesidir” (2014, s. 245). Mutlak mekân, tasarlanan değil yaşanan mekândır. Burada “günlük hayatın ritimleri doğanın ritimleriyle uyum içindedir. Doğayla böyle sıkı ilişki söz konusu olunca bu topluluklarda yaşlanma, cinsellik, doğurganlık gibi faaliyetler ile ilgili ritüeller ve seremoniler hep doğaya ve doğal mekâna hitap eder” (Ghulyan, 2017, s.5). Mutlak mekânların siyaset ve din iktidarlarınca işgal edilmesi ile birlikte kutsal mekânlar doğmuş; “kutsal mekânın hakim olduğu toplumlarda merkezi iktidar bu formları içeren belirli sitelerde toplanmıştır ve artık toplumsal mekânda merkez ile periferi arasında, şehir ile kasaba ayrımı ortaya çıkmıştır” (Ghulyan, 2017, s. 7). Feodal üretim tarzının doğuşunun ardından kutsal mekânlar, tarihsel mekâna evrilmiş; tarihsellik, doğallığın harabeleri üzerinde (bütün zenginlik ve servetlerin: bilgiler, teknikler, para, değerli nesnelere, sanat eserleri ve semboller) birikim mekânını inşa ederek doğallığı kesin olarak parçalamıştır (2014, s.77). Bu dönemde şehirlerin pazar halinde örgütlenmesi ve ticaretin gelişmesiyle değişim değeri yaygınlık kazanmış, küçük çaplı üreticilerin bir araya gelip loncalar, dernekler halinde örgütlenmesi sayesinde şehirde “toplumsal olarak üretebilen kolektif emekçi sahneye çıkmıştır (Ghulyan, 2017, s.10). Devletin ve yatırımcıların kâr odaklı yatırımlarının devreye girmesiyle de doğan soyut mekânlar doğmuş; mekân artık fiziki ve geometrik görünümüyle değil sağladığı kâr ve rantla görünmeye başlamıştır. Soyut mekân, şiddet ve savaşın ürünü olarak siyasal ve bir devlet tarafından kurulduğu için kurumsaldır (Lefebvre, 2014, 292). İlk bakışta homojen görünmesinin nedeni de farklılıkları yerle bir eden güçlere alet olmasından kaynaklanır:

Görünüşte homojen olan (görünümü gücünü oluşturur) soyut mekânda basit hiçbir şey yoktur. Orada, öncelikle, kurucu ikilikler ortaya çıkarılır. İkiye bölünür: Sonuç ve içeren, üretilmiş ve üretken. Bir yanda, mekânın temsili (geometrik homojenlik), diğer yanda, temsil mekânı (fallik). Bu ikilikte, oluşturucuların varsayımsal çakışması iki katlılığı maskeler. Bir yandan hala pratik eylem alanıdır, diğer yandan imgeler, işaretler, semboller kümesidir. Bir tarafta sınırsızdır, çünkü boştur; diğer tarafta komşuluklarla, yakınlıklarla (fiziksel mesafeler), duyuşsal mesafeler ve sınırlarla doludur. Dolayısıyla, hem yaşanmış hem temsil edilmiştir; bir pratiğin hem ifadesi hem de dayanağıdır; teşvik edici ve kısıtlayıcıdır; (bu "veçheler" çakışmasında) biri diğeri üzerinde bu etkiyi gösterir. Fakat derhal üç terim belirir: algılanan, tasarlanan, yaşanan - pratik, (ikiye bölünmüş) temsiller (2014, s. 295).

Siyasal bir zemin üzerinde otoriter, kaba ve duyarsız bir devlet desteğiyle konut ve iş yeri teminine odaklanan bir anlayışın sonucu olan mekânla yabancılaşma, bir noktadan sonra gündelik yaşama da etki etmeye başlamıştır. "Böyle bir praksis aracılığıyla beden mekândan kopuşu, onun duyu organlarıyla mekânın çok taraflı deneyimlemesi ortadan kaldırdı. Soyut mekân kendi başına bir soyutluk değildir, onun deneyimlenmesi soyutluk içerir yani bu mekân "soyut bir öznenin algısıyla tanımlanır (Ghulyan, 2017, s. 14).

Kutuplu yapıları bir arada bulandıran ve bu nedenle içsel çelişkiler barındıran soyut mekânda, güçle sağlanan bir homojenleşme arzusu söz konusudur. Toplumsal ilişkileri de şekillendirerek kapitalist bir ilişki ağı yaratan soyut mekânların artan çelişkileriyle, "çelişkili mekân" doğmuş; emek ile sermaye arasında görünen çelişki ağı, toplumsal ilişkilerin bütün aşamalarına da sirayet etmiştir.

Lefebvre; mekânın deneyimlenmesini; algılama, tasarlama ve yaşama eylemlerine göre sınıflandırarak algılanan (mekânsal pratik), tasarlanan (mekân temsili) ve yaşanan mekânlarından (temsili mekân) oluşan bir üçlü önermiştir (Ghulyan, 2017, s.21). Algılanan mekânlar; binalar, yapılar, çalışma yerleri, boş alanlar ve boş vakit alanlarını birbirine bağlayan yol ve ağları kapsayan fiziki varlığı bulunan ve doğrudan deneyimlenen, günlük yaşam çevrelerini içeren, sosyal mekânlar; tasarlanan mekânlar; siyasi iktidarın, hâkim ideolojinin ve hâkim ekonomik düzenin mantığına göre düzenlenmiş, uzmanlar ve planlamacılar tarafından tahayyül edilmiş, örgütlenmiş ve üretilmiş mekânlar; yaşanan mekânlar ise bir halkın ve bu halka mensup her bir kişinin tarihini oluşturan, kendine özgü bir dili, sembol sistemi bulunan, günlük hayatı temsil eden öznel mekânlardır (Ghulyan, 2017). Bu üç yapı, sürekli bir etkileşim içinde, insan bedeninin tecrübelerine göre birbirinin yerine geçmektedir. Bu durumda kentsel mekânın üretiminin doğrudan bireye ve onun sosyal ilişkilerine dayanan bir üretimin sürekliliği ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Kültürel olanla zihinsel olanı, tarihselle toplumsalı birbirine bağlayan kentin birey üzerinde kurduğu egemenlik karşısında günlük yaşama yansıyan pek çok

davranış pratiği ortaya çıkmakta; birey devletin ve sermayenin zorlayıcı gücüne karşı bir meydan okuma ile gündelik yaşamın içinde görünen trajedi ve ütopya olana eğilim göstermeye başlamaktadır (Butler, 2012, s.130). Lefebvre'ye göre devlet ne yalnızca işçi sınıfına karşı ne de yalnızca sermayenin fraksiyonlarına karşı müdahalede bulunur; o günlük yaşamın kendisinin düşmanıdır. Çünkü devlet, yönetsel ve ekonomik egemenliğin soyut mekânını üretir (Gottdiener, 2001, s. 254). Bu durumda da üretimin öznesi, yönetimin nesnesi ve mekânın yerleşicisi olan birey; zihinsel etkinliklerinden günlük yaşam pratiklerine kadar bütün eylemlerinde bu etkileşimin içindedir. Mekân artık kendi toplumunu, kent toplumunu, yaratmıştır.

Lefebvre, toplumun bir bütün halinde kentleştiğini ve kent toplumunun doğduğunu/doğacağını savunmaktadır. Bu düşüncesinin arka planını, sanayileşme ve üretim ilişkileri ile ören Lefebvre'nin bu hipotezi, tarımsal üretim üzerine hâkimiyet kurulması sonucu yeni bir toplum inşa edildiğidir. Ona göre kent toplumu, “kesintiye uğramış toplumsal dönüşümlerin mirası olan eski kent formlarının parçalandığı bir sürecin sonunda ortaya çıkabilir. Sürekliliklerin karşısında süresizleri konumlandırabilmek veya bunun tam tersini yapabilmek, teorik sorunlara dair önemli bir noktadır. Süreklilikler olmaksızın, dayanak noktaları olmaksızın, doğal süreçler olmaksızın mutlak kopuşlar nasıl sağlanabilir? Ve karşılıklı olarak krizler olmaksızın, yeni unsurlar veya ilişkiler ortaya çıkmaksızın süreklilik nasıl sağlanabilir?” (2011, s. 8). Bu soruları, hipotezinin problemi olarak gören Lefebvre, kent dokusunun tarımsal üretim ve yaşantının yapısını dağıttığını ve artıklarıyla aşındırdığını ifade ederek tarım toplumu ile kent toplumu arasında sömürüye ve yitime dayanan bir ikilik görür:

Tarımın hâkim olduğu dönemden gelen yerel ve bölgesel özgünlükler ortadan kalkmamış, hatta buradan gelen farklar hala bir şekilde kendini gösteriyor olsa da, tarımsal üretimin emirlerine ve sınırlamalarına tabi olacak şekilde sanayi üretiminin bir parçası olma yönünde değişim geçirdiği bir gerçektir. Ekonomik büyüme, sanayileşme, bunun en üst düzeyde hem nedeni hem de sonucu olmuştur ve etkilerini tüm alanlarda, bölgelerde, ülkelerde, kıtalarda göstermektedir. Sonuç: köylü yaşamına ait geleneksel topluluk, yani köy dönüşüme uğramaktadır; daha geniş birimler onu masnetmekte veya üzerini örtmektedir; köy, sanayiye ve sanayi ürünlerinin tüketimine entegre olmaktadır (2011, s.9).

Eski köyün ortadan kalkarak yerini köy-kentlere bırakmasının aksi, büyük şehirde de görülmekte, “büyük şehir parçalanarak ne olduğu belli olmayan çıkıntılar doğurmaktadır: banliyöler, toplu konutlar veya sanayi kompleksleri, kentleşmiş kasabalardan pek de farkı olmayan uydu kentler” (2011, s. 10). Böylece kentler, hem mekânsal hem de zamansal bir eksen üzerinde ilerleyerek üretim ilişkileri ve siyasal ağların etkisiyle politik kararların nesnesi haline gelmiştir. Kırlar artık şehrin çevresi, köylüler şehir pazarlarının üreticileri olmuştur. Toplumsal pratikler bütün bu paradoksları aşmak için bir senteze doğru evrilmiştir.

Henri Lefebvre'in Marksist perspektiften sunduğu, tarihsel ve diyalektik kent olgusunun bugün geldiği nokta, şüphesiz modern bireyin tanıklıklarıyla somutlaşmaktadır. Kentlerin görünen yüzleri değişmekte, ekonomi ile üretim merkezileşmekte, bütün bu dönüşüm, bireyin günlük yaşamına yansımakta ve edebiyat da bu yansının bir aracı olmaktadır. Toplumcu gerçekçi anlayışla eser veren sanatçıların doğrudan temas ettikleri bu dönüşüm, modern sanatta da karşılık bulmakta; modernite ve kapitalist düzenin dayatmaları karşısında içinde bulunduğu topluma yabancılaşan sanatçılar, eserlerinde bu dönüşümün benliklerindeki görünümünü sunmaktadır. Turgut Uyar'ın şiirini bu bağlamda okumak ve değerlendirmek mümkündür.

Turgut Uyar'ın Kentleri

*“Bakın bu şehri ben kurdum
ben büyüttüm ama sevemedim”*

Turgut Uyar'ın şiirleri kronolojik olarak okunduğunda şairin Anadolu'dan kente ilerleyen bir rotayı takip ettiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda onun şiirinde mekân öğeleri betimsel, somut ve idealleştirilmiş bir aynadan varoluşsal kaygılar barındıran, değerlerin sorgulandığı ve içinde ötekileşilmiş bir noktaya doğru evrilmiştir.

Uyar'ın şiirlerinde kentlerin görünümünü, modernite eleştirisi ve yabancılaşma perspektifinden pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda şairin, şiirinin merkezine aldığı insan ile mekânı inşa ettiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda Şahin, Uyar'ın şiirinde görünen toplumsal değer ve normların 'ben'in özgürlüğü karşısında bir değer olduğunu vurgulayarak şiir öznelerinin kamusal normlara ve siyasi erke başkaldırdığı tespitinde bulunurken (2018, s.218) Kanter, şairin kent içinde kaldığı çelişkileri ve bu çelişkiler sonunda içine düştüğü ikiliği vurgulayarak onun şiirlerindeki moderniteyle kır yaşamının ikiliğinin insanın zaaflarına yenilmesi ekseninde yansıtıldığını, kent yaşamının dayatmalarıyla bir çelişki yumağının oluştuğunu ifade etmiştir (2011, s. 27). Turgut Uyar üzerine hazırladığı doktora tezinde Caner, modernitenin şairde yarattığı huzurluğa eğilirken (Caner, 2008) Karaca, Uyar'ın şiirlerinin çoğunda modern kent yaşamının çelişkileri, yarattığı değerler karmaşası ve ruhsal travmayı dile getirdiğini ifade etmiştir (2009, s.8).

Uyar'ın kentli öznenin içinde bulunduğu toplumla yaşadığı gerilim ve buradan doğan bunalımı aktardığı tespitindeki ortaklığı, kent sosyolojisi odağında yapılacak bir okuma ile farklı bir perspektiften görmek de mümkündür. Şiir öznesinin kent algısındaki dönüşümü ile şiir kronolojisinde görülen zihniyet farklılığını eş zamanlı olarak okumak da Uyar'ın şiiri için ayrı bir okuma pratiği sağlamaktadır. Bu durumun nedeni, kentin tanımlanması ve çözümlenmesinde çağdaş kent sosyolojisi ile Uyar'ın perspektifinin paralel olmasıdır. Özellikle Henri Lefebvre'in kentsel dönüşüm ve kent

toplumu üzerine aktardığı düşüncelerin Uyar'ın kent imgeleminde karşılık bulduğu söylenebilir.

Mutlak Mekânların Dönüşümü

Üretim sürecinin kendi iç dinamikleri ile sağlandığı, herhangi bir iktidar tarafından tasarlanmamış, bireyin günlük yaşamıyla uyumlu Lefebvre'in arkaik mutlak mekânları; Uyar'ın ilk dönem şiirlerinde görülen Anadolu tasvirleri ile paralellik göstermektedir. Uyar'ın kişisel tarihindeki tanıklıklarla da paralellik taşıyan bu şiirlerdeki hâkim zihniyet, Uyar'ın şiir evreni göz önünde bulundurulduğunda bir sonraki aşamanın isteneni/ötekisi olarak varlık göstermektedir.

Uyar'ın kendi sesini bulma yolculuğundaki ilk merhaleyi oluşturan dizelerinde yazıldıkları çağın hâkim ve popüler üslubunu bulmakla birlikte şairin dünyasında mekânın nasıl bir dönüşüm yaşadığını görmek de mümkündür. Anadolu⁴; herhangi bir politik ya da dini sistemin sınırlarıyla şekillenmemiş, bireyin kendini tamamlatan geçmiş yaşantılara tanıklık ederek varlık göstermesine olanak sağlamış ve yoksulluktan doğayı doğanın imkânları dâhilinde ayakta kalmayı zorunlu kılmıştır. Burada ilkel bir var olma güdüsü vardır ve tarımsal üretim, açlığın önüne geçecek tek ekonomik getiri olarak görülmektedir.

Uyar'ın “*Şu gözün alabildiğine bizim memleket*” (2009, s.40) dediği Anadolu, ilk dönem eserlerinde betimleyici ve öyküsel bir tavırla aktarılmaktadır. Bireyin herhangi bir üretim çarkının dışı haline gelmediği, gönlünce davranıp mekânı da bu eksende algıladığı şiirlerde sürekliliği sağlayan, şiir öznesinin bireysel yolculuğudur. Anadolu; siyasal ya da dini hiçbir düzen kurucusunun girmedığı, kamusal bir homojenliği barındırmayan ve bu nedenle de bireysel özgürlüklere olanak tanıyan tasarlanmamış bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. “Bahar Hastalığı” ve “Türkiyem” şiirlerinde Anadolu bir bütün olarak ele alınır. “Bahar Hastalığı” şiirinde, ‘yayan yapıldak trenler’, memleketin dört bir yanında ilerlerken şiir öznesi trenle somutlaşan kamusal düzen algısına kayıtsızlığını ifade eder. Burada düzen içinde bireysel bir düzensizlik söz konusudur. Bu düzensizliği oluşturan ikilik, şiir öznesinin kendi duygu durumu ile ilişkilidir. Aydınlık imajlarla betimlenen Anadolu tanıklığı karşısında şiir öznesi, “*pırl pırl sevdalardaki çağının hakkını vermek isteyen şiir öznesinin gözü yollarda*”dır. (2009, s. 87). “Türkiyem”de ise kendileri ile özdeşleşmiş unsurlarla birlikte anılan Kars, Edirne, Zonguldak, Adana, Erzurum şehirleri üzerinden bütüncül ve geniş bir Anadolu panoraması çizilmiştir. Şiir öznesinin bu şehirlerden bahsederken andığı eylemlerin tümü yerel ve özgündür. Bu eylemlerin gerçekleştirilme biçimleri de bireyseldir. “Toprağını, taşını, dağlarını/Fırsat buldukça övmüşüm” (2009, s.35 -36)

⁴ Turgut Uyar şiirinde Anadolu'nun görünümünü, şairin yaşamını gözeterek de okumak mümkündür. Şairin ilk görev yeri Kars'ın Posof ilçesidir. Buradan sonra da çeşitli Anadolu şehir ve ilçelerinde görev yapmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Yıldırım, 2007.

dizeleriyle başlayıp biten şiirde Türkiye, şiir öznesi için her yanında kendisinden bir yara izi bırakan, yarım kalmış dilektir. Şüphesiz, bunlar anılan şehirlerle temsil edilen belirsiz bir bireyin onda bıraktığı duygusal izlerdir. Burada anlatımcı değil betimleyici bir tavır benimsendiği için aktarılan şehirler, bir olayla ilişkilendirilmeden algısal düzlemdeki karşılıkları ile görünmektedir. Uyar'ın bu dönemde kaleme aldığı "Bir Anadolu Vardır" şiirinde ise tahkiyeli bir anlatım görülmekte, mekân algısal zeminden izlenimci zemine kaymaktadır. Narhanımcığın hikâyesinin anlatıldığı parçada "baharları kıtlık olmazsa fena geçmeyen", yağmur bekleyen bir köyün dramı yatar. Herkesi dilsiz eden kıtlık da arpayı götüren sel de bu köyün ve köyün insanların kaderidir. Parçanın içinde "Bir Gergisüban köyü vardır" dizesiyle köyün adı doğrudan anılırken başlığın "Bir Anadolu Var" olması, Anadolu'nun pek çok köyünde benzer bir durumun yaşandığına işaret etmek istendiğini sezdirmektedir. Uyar bu şiirde doğrudan üretim ve tüketim odaklı bir köy-kent kutupluluğu kurgulamıştır. Anlatılan köyde üretim, doğrudan doğa şartlarına bağlı olarak kontrolsüz sürmektedir, "topraklarında elma yetişir, kartopu yetişir" ancak şiirin son iki dizesi, eleştirel ve ironik bir tavrın göstergesidir: "Bir Anadolu vardır, Anadolu/Bir lüks banyo sabununun markasıdır..." (2009,s.31). Bu dizelerle Uyar, lüks niteliğiyle hedef kitlesi belirlenen bir tüketim nesnesine verilen marka adı ile gerçek Anadolu arasındaki farka işaret eder. Sabun markası, görünen; "Cin dağlarının arkası", "Aşılmaz duvarların arkası" Anadolu; görünmeyendir. Mekânın birey üzerindeki etkisini de somutlaştıran dizelerde anılan iki kişi vardır: Narhanımcık ve Mihrali. Her ikisi de karakterize edilmiş kişiler olmayıp temsil değeri taşımaktadır. Yedikleri, giydikleri, düzenleri sıradandır, yaşamları kendi kontrollerinde değil doğadadır.

Uyar'ın şiirlerinde Anadolu'nun pastoral bir anlatımla aktarıldığı ve tarımsal üretime işaret ettiği örnekleri çoğaltmak mümkündür. Özellikle *Türkiyem*'deki pek çok şiir, bütüncül bir Anadolu sunumunun yanı sıra müstakil köy, kasaba ve şehirleri de benzer bir tavırla aktarmaktadır. Doğanın kontrolünde süren yaşamlarda yoksulluk olağanlaşmakta; şiir öznesi bu manzara karşısında bireysel duygulanmalar yaşamaktadır. Bu şiirlerde mekân, taşradır. Şiir öznesinin başından geçenleri ve tanıklıklarını ben diliyle aktardığı bu parçalarda hep bir yerden başka bir yere gidilmekte, yollar şiir öznesinin kişisel yolculuğundaki gözlem ve anımsamalarına tanıklık etmektedir. "Gözün alabildiği bizim memleket" dediği topraklar, şiir öznesi için özgürlüktür. "Turnam Seninle" şiirinde, "yıllarca, yüzyıllarca, hür, yayan yapıldak vatanında şöyle dolaşmak" arzusu dile getirilmektedir (2019, s. 41). Şiir öznesinin turna ile duygu ve düşüncelerini paylaştığı ardıl şiirler ile Kantar Köprünün fiziki özelliklerini, ona çağrıştırdıklarını, bulunduğu köye (köylere) faydalarını, üstünde ve etrafında olup bitenleri betimlendiği, üçlemede de bakış aynıdır. "Gönlünü yollar için saklayan" (2009, s. 48) şiir öznesi, "cümle yolculara selam eder" (s.49), "tekmil memleketi avuçlarına alır" (2009, s. 46). Anılan tüm köy, kasaba ve şehirler, artık şiir öznesinin gördüğü kadardır. "Kıraç ve acımsı", "iyi kalpli, anlayışlı ve gösterişsiz fakir

köyleri besleyen”, “heybetli”i kalpli, anlayışlı, gösterişsiz dağların sardığı Anadolu, yoksullukla baş başadır. “Parmak gibi bir dere üstünde üç değirmen/Seksen pare köye vakt için/Arpa öğütecek”, “derdine dağ dayanmaz” kişiler, Kantar köprüünün üzerinden “kağnılarda sessiz hastalar, ağırlarla” geçecektir (2009, s.53). Geceleri, “huzursuz yataklardan son altın tepsilerde arpa ekmeği olan kurak masallar” (2009, s.55) başlayacak ve sonunda yollar alışacak, hasretler kavuşacaktır.

Uyar, köyü ve köy yaşamını hep özlemle anmaktadır. “Yad” şiirinde “böğürtlen toplanılan tozlu köy yolu” ve kale duvarından izlenilen köy mezarlığı” bile özler. Burada “her şey, her şey güzeldir, gözyaşı, dünya, zaman” (2009, s.15). Köylüler bu âlemde kendi düzenlerini kurmuş, yalnızca günlük yaşam sabitlerini değil tüm hayatlarını bir döngüyle özdeşirmiştir. “Şehitler” şiirinde seslendiği “sen”, toprakla “kucak kucak büyümüş, yorulmuş, sevmiş, harman yapmış, çocuk yapmış” (2009, s.27); şehirli ise köylünün aksine “kanı, dev makinaların gıdası olmuş, büyüyememiş ve sevememiştir”. (2009, s. 27).

Turgut Uyar'ın ilk iki şiir kitabı olan *Arz-ı Hal* ve *Türkiyem*'de yer alan şiirlerde modernitenin olumsuz etkilerinin belirtileri görülebilir; ancak bu etkiler, modern sanatta olduğu gibi şiirlerin belirleyici motivasyonu değildir (Caner, 2008, s.288). Bu kitaplarda yer alan şiirler, çocukluğu şehirde geçen bir şairin o döneme özelemlerini ve anımsamalarını içermektedir. Anılardan oluşan şehir panoramaları, henüz karanlık ve bunaltıcı değildir; şiir öznesi, aydınlık zamanlardan ferah mekânları anımsar. “Bahar Başlangıcından Düşünceler”de; İstanbul caddeleri, bir kuşatma, yozlaşma ya da sömürge halinde değil; yazlıklarla çiçekleriyle anılır, “Bitmemiş Şiirler VII”de Kapalıçarşı, Mahmutpaşa satıcıları bir fon gibidir; “Bitmemiş Şiirler VIII”de ise, diğer ilk dönem şiirlerinin aksine mevsim ilkbahar değil sonbahar, vakit sabah değil ikinci, hava açık değil yağmurludur. Fakat havanın durumu, karamsarlığı sezdirmez; okura Eyüp’ü lirik bir tabloda sunar. Sıradan bir çarşı esnafının olağan bir gününün anlatıldığı “İstanbullulardan: Yasin Efendi” şiirinde Yasin Efendi'nin “Allah'ın verdiğiyle yetinip şükretmesi”, onun ekonomik ve üretimsel bir çarkın unsuru olarak algılanmadığını gösterir (2009, s.20) . “Bir Gün Sabah Sabah...” adlı şiirde de İstanbul'un henüz insanların sokağa çıkmadıkları bir saatteki görünümü anlatılmaktadır. Şiir öznesinin izlenimci bir konumda paylaştığı şehir manzarasında Haliç'i saran sisler ve vapur düdüklarının sesleri yan yanadır. Şair, bir sabah sevgilisinin kapısını çaldığında karşılaşacağı manzarayı ve durumunu anlatır. Şiirde İstanbul, sabahı ile yerini alır; Haliç'ten sisler kalkmamıştır, vapur düdükları ötmektedir, etraf alacakaranlıktır ve fabrikadan sesler gelmektedir. Şiir öznesi, her ne kadar o sabah sevgiliyi görecektir olmanın heyecanını aktarıyor olsa da burada fabrikayı anması da inceleme bağlamında dikkate değerdir. Etrafın alacakaranlık olduğu, hiçbir insanın görülmediği anda fabrikanın düdüğünün duyulması, üretim zincirinin kesilmeksizin devam ettiğini ifade etmektedir.

Uyar, şiir serüveninin olgunluk çağında köyü ve unsurlarını zihniyet açısından büyük bir farkla ele almaktadır. Artık ilk şiirlerdeki gibi içeriden bir bakış yoktur, şair daha önce Anadolu'nun pek çok birimini ismen anarak, orada yaşayarak, onları gözlemleyerek bir pastoral betimleme yaparken son dönem şiirlerinde dışarıdan, özlenen, idealleştirilen bir kırsal çevre vardır. Modern kentin ötekisi olarak algılanan bu mecralar, doğrudan isimleriyle anılmamakta ve bu durum, mekân odağında Uyar'ın şiirinin soyut bir noktaya ilerlediğini göstermektedir. Şiir öznesi, modern kent ile özdeşleştirdiği bütün olumsuzlukları somutlamak için kırsal çevreyi belirginleştirmektedir. Kentte olmayanlar, kırsalı değerli kılmakta; kırsal göstergelerini kentle kurduğu tezat ile sağlamaktadır. *Divan*'daki "kırlara gitme'ye", Uyar'ın kurduğu bu paradoksu örnekleyen şiirlerdir. "*Savaş artığı madalyalara atıp giden*" şiir öznesi için dünya, "bir orman kadar, bir su kadardır" (2009, s. 367). Burada Lefebvre'nin düşünceleri bağlamında dikkati çeken husus, şiir öznesinin iradesini kaybetmiş olmasıdır. Gitme fikrini sahiplenirken gitmek için "*ey ne olur alın beni alın buralardan götürün*" diyerek talepte bulunması, onun kent toplumunun bir parçası haline dönüştüğünü göstermektedir. Aynı tavır, "Göge Bakma Durağı"nda da sezilir. Eylemi gerçekleştiren ya da gerçekleştirmesi beklenen şiir öznesi değildir; o, "*durmadan harcadığım şu gözlerimi kurtar*", "*şu aranıp duran korkak ellerimi tut*", "*bu evleri atla...*" gibi talepleriyle eyleyen rolünü bırakmıştır (2009, s.133). Kentin içinde, kentten nefret ederek bağlanılan kırlar; bir sembole dönüşmüş, kendi öz varlıklarıyla değil, kentin değerlerini taşımamalarıyla anlamlı hâle gelmiştir. "Kırlar Geliyorlar" adlı şiirde; modernizmin doğurduğu 'kankent'lerin kuşatmasından, o kentlerin kirli akşamlarından, yaydığı katran kokularından, bizi ellerinde sümbülteberlerle kırlardan gelen insanların kurtarabileceği söylenmektedir. (Karaca 2009b: 95) Şehir, güzelleşmesi gerekli olan dükkân ve depoları barındıran yapay bir mekânken köy, bu güzelliği gerçekleştirecek insanların yetiştiği ve geldikleri mekândır. Aynı tavır, "Kim Çağırıyor Maviyi"de de görülmekte; şehir ile kır yaşamı karşılaştırılmaktadır. Şiir öznesi, şehri "dükkân ve borsalar"la anar; karşısına da yeşili ve mavisıyla aradığı doğayı koyar. Bu arayışı, balkonlarında yetiştirdikleri saksı çiçekleriyle sürdürerek "şehre karşı" duruşunu "Kanada Menekşeli Uzun Balkon"da da ifade eder (2009, s.194). Bütün bu arayışın sonunda "Yanık Tarlalar'a" şiirinde dile getirilen gerçekle karşı karşıya kalınır: "*Şehir bir ihanet gibi karşımda*" (2009, s.448). Bu ihanetin kimden ve ne şekilden geldiği, Uyar'ın şehri anlatan şiirlerinde kendini gösterir. Şehre işleyen hainlik, şehri 'homojenleştirmeye' yönelik girişimlerin sonucudur. Şiirin içine işleyen yabancılaşma da işte bu zoraki tek tipleşmeye karşı doğmaktadır.

Kent Temsilleri ve Kent Toplumu

Turgut Uyar, kentte, "rahatlığın demir kafesi"ne kendi kendisini hapsedmiş trajik bir varlık haline gelir. "Yaşam büyülü olma özelliğini yitirir; (onun için) doğanın artık gizemleri değil, sadece sorunları vardır." (Pappenheim'den akt. Yıldırım 2007, s.21)

Uyar'ın şiirinde belli bir dönemden sonra şiirin ağırlık noktasını, bu şekilde bir durum tespiti ve protestosu teşkil eder. Şair, şiirinde dolayısıyla şiirinde yer alan mekânlarındaki bu değişmeyi şu cümle ile açıklamıştır: “Birden bire kentleşen dünya, birdenbire karşılaştığım neon lambaları, büyük oteller, yeni birtakım gelişmeleri haber veren durumlar beni artık Orhan Veli şiiri yazmakla kurtaramıyordu.” (Özgüven’den akt. Yıldırım 2007, s.41) Şair, *Dünyanın En Güzel Arabistanı* ile başlayan ikinci dönem şiirinde kent yaşantısını yargılama ve haksız çıkarma maksatlı bir tahlile girişir. Uyar şiirinde bundan sonra sonuna kadar takip edilecek temel izleklerden biri budur (Yıldırım 2007, s. 25).

Uyar'ın şiirinde kent dinamiklerinin yarattığı rutin ve bu sıradanlığın benlik üzerindeki etkisi hissedilir. Kentte günlük yaşam çevreleri yok olmuş, doğallık yitirilmiştir. Eski kent formları parçalanmış; otoriter ve duyarsız bir hegemonyanın çizdiği doğrultuda kent toplumu nefes almaya başlamıştır. Fark edilmeden edinilen alışkanlıklar ve bu bağlamda devam eden günlük yaşamın eleştirisi Uyar'ın şiirindeki ana izleklerden biridir. “Yeşile Geçit”teki “*Şehirleri bilirsiniz/Güçsüzdür onlar sabahları/Günüşiği ve ağır sebze kamyonları/Ansızın bastırır sanki onları/Süte ve gazeteye alışkın/Magazinelere ve apartman kapıcılarına/Ve bütün ıvır zıvırlar anlamsız yorumsuz ve uzak*” (2009, s.322 -323) dizeleriyle betimlenen kent; bir yandan tarımsal faaliyetlerin konumlandırıldığı noktayı işaret etmekte, Lefebvre'nin dediği gibi, kırsal çevre artık üretimini şehir için gerçekleştirmektedir. “Yanık Tarlalar’a”daki “*Dağlardan geldiler/Çul çaput ve saç sakal halinde geldiler/Garlarını, otobüs duraklarını, otelleri/Pazarları, bankaları, caddeleri/Ve zoraki karmaşıklığını gördüler* (Uyar 2009: 448)” dizeleriyle somutlaşan bu durum, kentin kendi köyünü var etmeye başladığını göstermektedir. Öte taraftan ise apartman yaşamıyla pasifleştirilen kent toplumunun günlük alışkanlıkları eleştirilmektedir. Benzer tavır, “Bir Kantar Memuru İçin İncil”de de görülmekte; şehir insanının sıradan ruhsuz yaşamına değinilmektedir. Tek tip haline gelen toplum üyeleri, fark etmedikleri bir çarkın içindedir. Şehir onlar için yaşanan mekân değildir; bireyler, tasarlanan mekânların nesnelere haline gelmiştir. “*Şehirde havağazi abonesiyiz/Benim numaram 44741 öbürlerini bilmiyorum*” dizelerinde şiir öznesinin ifade ettiği abone numaralarıyla kimlik edimi ile “*Gazete alıyoruz okuyoruz ekmek alıyoruz yiyoruz*” (2009, s. 151) dizesindeki çoğul kipin kullanımıyla üsluba yansıyan sıradanlığın kitlesel bir durum haline gelişi, mekânla somutlaşan düzenin istediği homojen toplumun yaratıldığının göstergesidir. Tarihsel mekânın ve doğal olanın yitirilişi ile artık birey de kendine özgü dilini yitirmiştir. Bu bağlamda en çarpıcı örneklerden biri olan “Acının Tarihi”nde modern şehirlerin neleri yok ettiğini, neleri yaktığını, neleri dayattığını, insan ruhunda açtığı yaraları okura betimsel bir somutlama ile sunulmaktadır:

*ben şimdi diyorum ki bir bak şu alanlara
sokaklara köprülere kiremitsiz damlara
taşlara sopalara aman vermez silahlara*

şehir haritasına trafik lambasına kan içinde adamlara
 kan içinde adamlara
 kan umutsuzluktur
 ona kendini hazırla
 ne kadar yalnız olduğumuzu hatırla
 açlıkları yoklukları kırımları
 -örneğin sensiz olmak ömrümün bir akşamında-
 bir bölgeden birine giden orduları uçaklarla
 yalanlar ihanetler karmakarışık limanlar
 iki şeyin apansız karşı karşıya geldiği dünyada (Uyar 2009, s.424)

Uyar'ın şiirlerinde “büyüyüp giden” (2009, s. 498) kentin yarattığı toplumdaki her bir birey, sıradanlığı kabul etme ve hâkim düzene örgütsel bir davranışla ayak uydurmalarından dolayı eleştirilmektedir. “Bir elinde sineklik” (2009, s. 276) ile çıkılabilen sokaklarda kimlik yitimi gerçekleşmişken “elleri ceplerinde” gezen kentli toplum, bu kaybın bilincinde değildir. “artık gözleri uygarlıktan patlamış bir hâlde” (2009, s. 421) “utanmaz”, “geçkin” (2009, s.173) ve ruhsuzlardır. Yaratılan kentlerde, yüklenilen kimlikleri kabul eden kalabalık, yalnızlığa mahkûmdur. Kent ilişkileri, sürekli bir ‘yalnızlık’ üretmektedir. Akçaburgaz’dan gelen Yekta’nın “Yalnızlığım sığmadı kente/Çünkü dağlara alıştı bana alıştı/Birden evlere sokaklara çarptı/Büzüldü çirkinleşti kıvrıldı/Çünkü kentlerin yalnızlığı korkaktır” (2009, s.166-167) dizeleriyle somutlaştırdığı köy-kent ikilemi üzerinden verilen kentliliğin yalnızlığı gerçeğinin altında yatan durum sorgulanmaktadır. “Ahd-i Atik”teki şu satırlar, Uyar’ın ekonomik bir planlama ile kurulan ve “çarpa çarpa büyüyen” (2009, s.117) kentleri hangi perspektiften gördüğünü açıkça göstermektedir:

ve hiç kimsenin görmediği yerde,
 onun bir kan tadı idi sesinde
 benzin ve banka dağıtırdı, herkes,
 göçen, yerleşen bir şey değil
 herkes kaçışandı yalnızlıktan.
 Kadınlar erkeklerle idi, yalnızlıktan
 Herkes herkesle idi yalnızlıktan... (Uyar 2009, s. 245)

Kent toplumunun inşasında ihtisaslaşma üzerinden gerçekleşen rol dağılımı, Uyar’ın şiirlerinde tek tiplişmenin bir diğer göstergesidir. Kentin dayattığı kimliksiz yaşam ve kente uyum göster(e)meme durumu “Büyük Saat”te karşımıza çıkar. Artarda sıralanan meslek icracıları, şehrin parçalarıdır ve bu yığın içinde kuşatılmış şehir insanı yaşadığı uyumsuzluk içerisinde zaman mefhumunu da yitirir: “Hamurkârlar, pabuççular, polis hafiyeleri, kesekağıtçılar,/saraçlar, kurşun dökücüler, muhasebeciler, su yolcuları/Şarkı düzenleyiciler, saat tamircileri!./Şimdi tarihte saat kaç?” (Uyar 2009: 288). Kentsel toplum düzeninde herhangi bir rol üstlenemeyen şiir öznesi, düzenin yarattığı kuşatmada acı çeker, mutsuzdur. Mekânsal pratiği, “iki cadde, iki alan ve bir

saat”ten ibaret olan kent, görsel zeminden deneyimsel sonuçlara çekildikçe “*çılgılığı uzun uzun içinde kalan*” bir hapishaneye dönüşür. “Acının Coğrafyası”ndaki dizelerde beliren bu düşünce, yine köy-kent kutupluluğu üzerinden sunulmakta; “*güçlü dağları görme zamanında*”, “*yağmakaranlık*” büyüten şehrin dayattığı sancılar, yitirmeler ve tuzaklarla yüzleşmenin yarattığı psikolojik gerilim şiirde şu şekilde yer bulmaktadır:

*kente kapandık kaldık tutanaklarla belli
sirk izlenimlerinden seçmen kütüklerinden
yüzlerimiz temmuzdan ötürü sallanır ve uzar
ve her köşe bir tuzaktır
bিরer darağacıdır her meydan saati
öğle vaktini kesinlikle gösteren
oysa hep güçlü dağları görmenin zamanıdır
kente kapandık kaldık iki cadde iki alan bir saat
mutsuzluk acıya varana kadar (2009, s.425 -426).*

Kent toplumu ve değerlerine başkaldırının bir diğer örneği, “Geyikli Gece” şiiridir. İmgesel düzlemde kent-köy toplumlarının karşılaştırmalarına yer verilen şiirde, “zaman ve mekânda kendi olma sürecini gerçekleştiremeyeceğini anlayan şiir öznesi, içinde bulunduğu zaman ve mekânı yıkarak kendi olma tecrübesine uygun bir düzlem kurar. Şiirde kentli yaşamın bireyi “öteki” yapan kapitalist yapısına başkaldıran “ben”, bu yaşam biçimine itiraz eder (Şişman’dan akt. Şahin 2006, s. 51). İnsanın kendi eliyle kurduğu kentli yaşama başkaldırısı, özünde kendine ve kendilik değerlerine yabancılaşmasıdır. Kendine yabancılaşan insan bu duruma ilk olarak düş(ün)sel evreninde başkaldırır. Düşünsel başkaldırı da “ben” “öteki”nin varlığını kavrar ve ona karşı tavrı alır. Şiirde başkaldırı, “ben” için bulunduğu ortamdan “öteki”ne -yabancı ortama- kaçış şeklinde ortaya konur (Şahin, 2018, s.203).

Bunalımın, sıkıntının, monotonluğun en uç noktasına dek çeken kent, rutin bir zaman döngüsünde bireyin içindeki sesi susturmuş yerine şehrin üretim noktalarındaki tek düze sesi yerleştirmiştir. Bu ritim, döngüsel bir şekilde tekrarlandıkça birey de önce bu sese alışmış ardından uyarıcıları fark etmeksizin geniş bir kitlenin parçası olmuştur. Turgut Uyar’ın dizelerinde endüstriyel üretimle doğan bu hiçlik, şiir öznesinin kente ve kent toplumuna yabancılaşmasının nedenidir. Uyar, kitlelerin toplanmalarını sorgulamış, gördüğü çapraşıklıkları ifade etmiş ve kenti kır yaşamının bir alternatifi ve kural üretip nesne tüketen bir çarkın dişlilerin olmayı kabul eden bireylerden oluşan bir yapı olarak görmüştür. “Modernleşmenin dayattığı mutsuzlukla şair, içe kapanır ve toplumdan kopar. Bu yeni yaşam biçiminin nimetleri onu memnun etmez. Zira artık şehir çocukları, büyüyemeyen, sevmeyi bilmeyen, kanını dev makinelerin gıdası etmek zorunda kalan robotlardır. Sürü sürü mutsuz alışkanlıklar kazanan robot bireyin makinelerle yaşamasının tutkuya dönüşmesi, şairin sorunsallaştırdığı meselelerden biridir” (Kanter, 2011, s.33). Terminolojik tanımlamalar, eleştirel gerçekçi kesin yargılar ve kesilen zihinsel cezalardan uzak ancak

hepsini kendinden öteye konumlayarak kurduğu kent toplumu içinde o, parçalanmalar, rutinler ve kayıp edişlerle içinde bulunduğu topluma yabancılaşmıştır. Kent toplumunun inşası için kurulan oyunlar, belirlenen stratejiler ve sonunda da hâkim planlamacılar elinde bu sürecin tamamlanışı, Uyar'ın şiir düzleminde toplumsal yapı üzerinden aktarılmakta; şair, -Lefebvre'nin ifadesiyle- olamayacak olan 'gerçek ve doğru' mekânda kurulan düzende kendine yüklenen görevlerin geçiciliği ve sahteliğini görmektedir. Ağlar ve basamaklarla kurulu toplumsal mekânları ayakta tutan motivasyonun farkında ve çok uzağında olan şairin kent ve toplum bağlamında kendini konumlandığı nokta da tam olarak buradadır. Tel cambazı şiir öznesi, bütün bu yapay düzende kendi dengesinin peşindedir.

Uyar'ın şiirlerinde toplumsal eleştiri ve bireysel yabancılaşma; mekân üzerinden somutlaşmaktadır. Kırdan kente geldikçe deniz, gök, orman, bozkır "kırılmakta", çevre tahribatının yarattığı olumsuzluklar mekândan bireye doğru etki yaratmaktadır. Kırsal çevrenin çobanlı duyarlıkları, kentler ve kurucuları tarafından kuşatıldıkça kimliksizleşen mekânlar doğmaktadır. Doğadan kopan toplum, sanayileşme ile hızlanan kentleşmenin dayattığı tüketim kültürü ile karşı karşıyadır. "Uyar'ın diliyle bunlar; yeni tutkular, mutsuz alışkanlıklar, kancık sevdalardır. Şair, modernizm ile gelen değişimi, yeni tüketim anlayışını, insanı teknolojiye tutsak hale getirdiği, ölümcül tutkulara, kancık sevdalara, mutsuz alışkanlıklara çağırdığı için yadsımaktadır" (Karaca, 2009, s. 16). "Ocaklardan taşları çeken", "asfaltı döküp onaran", "yapıları on iki katlı yapmayı akıl eden" kent toplumunda bozulmayan düzenin unsurları, "haydutlar, dalavereciler" ile "vurguncular, hayınlar, vurdumduymazlar" dır (2009, s. 186). Şiir öznesi, bütün bu inşa sürecinin hem içinde hem farkındadır. Mekândaki değişime paralel olarak ortaya çıkan farkındalık, yabancılaşmanın asıl nedenidir. Yalnızlık, korku ve şaşkınlığı doğuran kent artık, "bir çılgın gidip gelmedir" (2009, s. 611). Uzama bağlılık ortadan kalkmış, yerini huzursuzluk almış bu da Lefebvre'nin işaret ettiği trajedi ve ütopyanın doğuşuna yol açmıştır. Doğacı öğeler, erişilmesi zor ütöpik bir uzama işaret ederken şiir öznesi yaşadığı kentte bir trajedi oyuncusuna dönüşmüştür. Günlük yaşamdaki karşılığı sıkıcı rutinler ve işlevsizleştirilmiş benlikte görünen bu düzen içinde birey, kendisine çizilen "bu kadarcık dünya" içinde kuşatılmıştır.

Kent, kimlik ve bellek yitimine neden olmakta, kültürel erime hızlanırken ekonomik dinamiklerin yarattığı toplum, duyuşsal ve algısal açıdan dâhil edildiği kitleye bağlanmaktadır. Kent, ölçülebilir geometrik düzenden ibaret değildir; kentli de artık yalnızca kentte ikamet eden değildir. Toplumsal ilişkiler kuran ve ilişkileri yürüten mekân, kapital düzen tarafından yönetilmekte; kentliler de birbirleriyle bağlarını para ile kurmaktadır. "Elleri, para saymaktan yıkılmış gitmiştir" (s. 219). Uyar'ın dâhil olduğu kente ve kentliliğe yabancılaşmasındaki temel nedenlerden biri de bu ekonomik bağlardır. Borsa, senet, kefil, borç gibi şehir hayatının gündelik

sözcükleri haline gelmiş kavramlar; onun şiirinde sıklıkla eleştirel bir tonda anılmaktadır.

Mekânın modernitenin yapılaşmasında ve temsilinde belirleyici bir rol üstlenmesi sonucu, mekân artık durağan, sabit, değişmez bir kategoride değil aksine dinamik, değişken ve iktidar hiyerarşileri yaratan bir güce dönüşmektedir (Aytaç, 2017, s. 4). Ekonomi ve politika ile büyüyen mekânsal pratikler, kendi sembollerini yaratmaktadır. Uyar'ın şiirinde “otobüs tutacakları”, “bono kâğıtları”, “bozuk para” vb. nesnelere bu sembollerdendir. Kentler; nüfus, iktisadi, siyasi, bürokratik ve sosyal ölçekte genişledikçe bünyesinde kentsel yaşam pratiklerini organize eden yeni kamusal mekânlarla donandıkça (Aytaç, 2017, s. 10) kentin mekânsal coğrafyası da silikleşmektedir. “*Para kazanan*” (s.219) olmak görünmenin asli nedenidir.

Uyar'ın şiirlerinde “kamusal alan”ın görünümü, modernite ile yükselişi artış gösteren kentli bireyin sosyalleştiği mekânlarda karşımıza çıkmaktadır. Sabitliğin aksini imleyen, ‘öteki mekân’ oteller, aidiyet duygusundaki yoksunluğu somutlaştırmaktadır. “Kuşun Yeri Beklemek”te otel, boyutu nedeniyle düzen bozandır. Şiir öznesi; hızlı bir trende uykusuzluğun, suçlu olmanın, kahve içmenin kendi içinde paralelliği sıraladıktan sonra “büyük otel”i her şeyi ölçsüz kılmakla suçlar (2009, s.241). Uyar'ın ilk dönem şiirlerinde yer bulan kahvehaneler ise yoksullukla özdeşleşmekte, “*fakir insanların yurdu*” (2009, s. 46) olarak tarif edilmektedir. Uyar'ın şiirinde yer tutan diğer temsili mekânlar ise lokanta ve meyhanelerdir. “O Zaman Av Bitti” ve “Uzak Kaderler İçin”de mekân yaşanan ve anlatılan kişilerin bireysel tarihinde yer tutan mekânlardandır.

Uyar, şiirinde kitlesel bir kentleşme sürecine tanıklık etmekte ve bu çizgisel yozlaşma içinde yer tutan döngüsel rutine dâhil olamamak onda ciddi bir sorgulama süreci başlatmaktadır. Oluşum sürecindeki kent, her gün bir başka cephesiyle onu karşılamaktadır ve o, kent toplumunun aksine bu zincirin bir halkası olmayı reddetmektedir. Çünkü kent; teknik, para ve bunların çevresinde kurulan kâr ve sermaye odaklı kapitalist bir yaşamı olağanlaştırmaktadır. Modernite, bireye yaşamak için bütün olanakları sağlamakta ancak bunun karşılığında doğal olanı onun elinden almaktadır. Yok olan şehrin yerini, kurgulanıp inşa edilen kentler almakta ve tasarlanan kent, bireyi önce kendi emeğine ardından bulunduğu topluma ötekileştirmektedir. Uyar, bu noktada hak arayışını değil pasif direnişi tercih etmiş gibidir, kentin geldiği noktayı görür ancak gördüğü sorunlara reçete sunmak ya da onlara karşı mücadele etmek yerine mekân üzerinden imgesel bir eleştiriyi benimseyerek kendi zihinsel mekânını da yaratmış olur. Uyar, tam olarak Lefebvre'nin baktığı yerden kenti görmekte, kentin kullanım değerini değil toplumsal rol dağıtımındaki işlevine eğilmektedir.

Sonuç

Turgut Uyar'ın imgeler, imajlar ve söylemler yoluyla kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz anlamlar yükleyerek oluşturduğu kentsel imgelemi, mutlakten soyut olana doğru ilerlemiş, önce kırsal çevre ve Uyar'ın belleğinde yer tutan eski kent formları parçalanmış ardından sistem tarafından ekonomik ve üretimsel amaçlarla yeni bir kent inşa edilmiştir. Şair, kendi temsili mekânında gözlemlediği ya da deneyimlediği kent pratiklerinden hareketle mekânı doğal-yapay ikiliği üzerinden ele almıştır. Bu bağlamda Uyar'ın şiirlerini, Henri Lefebvre'nin Marksizm üzerine inşa ettiği, eleştirel kent teorisi ile paraleldir. Uyar için de kentler, yalnızca yaşanılan yerler değildir, Lefebvre'nin işaret ettiği sosyal etkileşimin mekân üzerindeki etkisi ve mekânın bu etkileşimde rol üstlendiği düşüncesi, Uyar'ın şiirlerinde somutlaşmıştır. Uyar'ın şiir özneleri, bu etkileşim sürecinde toplumdan yabancılaşırken kent toplumunun diğer üyeleri bu çarkın dışlarına dönüşmüştür. Algılanan, kavranan ve yaşanılan mekânların tümü toplumsal pratikleri yönlendirmiş; politik ve ekonomik çark işleticileri tarafından inşa edilen kentler, bu düzen kurucularınca homojenleştirilmeye ve tek tipleştirilmiştir.

Mutlak mekâna alternatif olarak yaratılan; hayal edilmiş ve üretilmiş kentler, kentli şairin kentle olan hesaplaşmasının temel nesnesidir. Ekonomik çıkarlar ve hegemonyal arzularla kurulan kent, Uyar'ın şiirinde ütopyik bir manzaranın doğuşuna ya da trajik bir yabancılaşmaya yol açmaktadır. Uyar'ın kentleri eski görünümelerini yitirmiş, şair de aşına olmadığı bu yapının kimlik haritasında kendine yer açmaya çabalamamıştır. Kenti oluşturan mekânsal bileşenlerin tümü ya bir mücadele alanı ya da bir tüketim ilişkisinin sağlanması ile ilişkilidir. Homojen görünen ama çelişkileri bulunan 'kent toplumu', Uyar'ın yabancılaştığı kitledir. Bu bağlamda Uyar'ın şiiri üzerine mekân odaklı yapılacak bir okuma ile Uyar'ın kenti kapitalist bir düzen tarafından kurulmuş bir yapı olarak gördüğü, eleştirdiği ve nasıl ötekileş(tir)tiğini görmek mümkündür.

Kaynaklar

- Alver, K. [Ed.] (2017). *Kent sosyolojisi*. Çizgi Kit. Yayınları.
- Aslanoğlu, R. A. (2000). *Kent, kimlik ve küreselleşme*. Ezgi Yayınevi.
- Aytaç, Ö. (2017). Kent, metropol ve değişen yer/mekân imajları. *Mukaddime*, VIII (1), 1-23.
- Butler, C. (2012). *Henri Lefebvre spatial politics, everyday life and the right to the city*. Routledge-Cavendish.
- Caner, F. (2006). Turgut Uyar'ın huzursuzluğu. (Tez No. 187519). [Doktora tezi, Bilkent Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> Doktora Tezi.
- Elden, S. (2004). *Understanding Henri Lefebvre*. Cornwall: Continuum Books.
- Ghulyan, H. (2017). Lefebvre'nin mekân kuramının yapısal ve kavramsal çerçevesine dair bir okuma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, XXVI (3): 1-29.
- Goonewardena, K., Kipfer, S., Milgrom, R. & Schmid C. [Ed.] (2008). *Space, difference, everyday life: reading Henri Lefebvre*. Routledge.
- Gottdiener, M. (2001). Mekân kuramı üzerine tartışma: kentsel praksise doğru (Çağatay Keskinok, Çev.), *Praksis*, 2: 248-269.
- Güneş, F. (2019). Kent kuramları. Güneş, Fatime (Ed.), *Kent sosyolojisi* (s.29-45). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kanter, B. (2011). Turgut Uyar'ın şiirlerinde modern insanın yalnızlığı ve sonsuzluk özlemi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2): 26-38.
- Karaca, A. (2009). Turgut Uyar'ın şiirinde modern kent imgesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16: 2- 27.
- Keleş, R. (2016). *Şehirciliğin kuramsal temelleri*. İdealkent Yayınları.
- Leary-Owhin, M. E. & McCarthy; J. P. (2019). *The routledge handbook of Henri Lefebvre, the city and urban society*. Routledge.
- Lefebvre, H. (2011). *Kentsel devrim* (Selim, Sezer, Çev.). Sel Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (Işık, Ergüden, Çev.). Sel Yayınları.
- Lefebvre, H. (2015). *Şehir hakkı* (Işık, Ergüden, Çev.). Sel Yayınları.
- Lefebvre, H. (2016). *Modern dünyada gündelik hayat*. Sel Yayınları.
- Narlı, M. (2007). *Şiir ve mekân*. Hece Yayınları.
- Okan, O. (2010). *Kent sosyolojisine giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi AUZEF Yayınları.
- Özgül, F. (1985), "Turgut Uyar: hangi soruyu niye". *Sonsuz ve öbürü*. Can Yayınları.

- Pappenheim, F. (2002), *Modern insanın yabancılaşması* (Salih, Ak Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Serter, G. (2013). Şikago Okulu kent kuramı: kentsel ekolojik kuram. *Planlama*, 23 (2):67-76
- Şahin, V. (2017). *Turgut Uyar'ın şiirlerinde ben ve ötekinin görüntü düzeyleri*. Akçağ Yayınları.
- Şahin, V. (2018). Turgut Uyar'ın şiirlerinde “ben” ve “öteki”nin başkaldırısı. *International Journal of Language Academy*, 6 (1): 199 / 219.
- Şengül, H. T. (2000). Radikal kent kuramları üzerine eleştirel bir değerlendirme: alternatif bir yaklaşıma doğru. *Amme İdaresi Dergisi*, 33 (1): 27-58.
- Şentürk, M. ve Adıgüzel, Y. [Ed.](2020). *Kent çalışmalarına giriş -kır, kent ve göç sosyolojisi-*. Nobel Yayınları.
- Tatlıdil, E. (1992). Kent sosyolojisi kuram ve kavramlar. *Sosyoloji Dergisi*, 3: 25-44.
- Uyar, T. (2009). *Büyük saat*. YKY.
- Yıldırım, F. (2007). Turgut Uyar'ın şiirlerinin yapı ve tema bakımından incelemesi. [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Yörükan, A. (2006). *Şehir sosyolojisinin ve insan ekolojisinin teorik temelleri*. Nobel Yayınları.